

Ion Heliade-Rădulescu și modernizarea limbii române

Ciprian POPA

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

ciprianpopa@litere.usv.ro

Abstract: The 19th century represented for Romanian the most important period in its language history in terms of unification, normalization and modernization, which underwent fundamental transformations. Ion Heliade-Rădulescu played a very important role in the modernization of the Romanian thanks to the innovative principles and ideas presented in his works: realization of linguistic unity, establishment of common norms, change of spelling, substitution of popular language terms with neologisms that had better reflected the new linguistic realities.

Keywords: *language, modernization, spelling, norms, neologisms.*

Ion Heliade-Rădulescu este o personalitate marcantă a culturii naționale românești prin prisma rolului său important pe care l-a avut în modernizarea limbii române. Activitatea sa plurivalentă de scriitor, filolog, poet, prozator, critic, tipograf, editor și om politic îl clasează între membrii marcanți ai spiritualității românești. Membru fondator al Academiei Române, a contribuit personal la dezvoltarea presei românești, prin fondarea primelor reviste din Țara Românească. A prezidat *Societatea academică* (1867-1870), așa cum era denumită inițial Academia Română, grație valorii sale filologice incontestabilă și contribuției pe care a adus-o la realizarea limbii române literare moderne.

Evoluția filologică a marelui lingvist muntean a cunoscut două perioade importante. În prima perioadă cuprinsă între 1828 și 1840, Heliade-Rădulescu a fost considerat unul dintre cei mai prestigioși lingviști din provinciile române grație principiilor și ideilor inovatoare pe care le prezenta în lucrările sale privind modernizarea limbii române. Această perioadă a mai fost numită și „momentul Heliade”, în special pentru faptul că opiniile și propunerile lui Heliade-Rădulescu erau ascultate cu mult interes și luate în considerare de majoritatea lingviștilor români din acea perioadă. Lingvistul muntean propunea crearea unui limbaj literar care să stea la baza modernizării limbii române prin substituirea termenilor aparținând limbajului popular, care se regăseau în limba română, întrucât aceștia nu mai reflectau noile realități lingvistice și nu se mai puteau încadra în limbajul unei limbi moderne literare.

În perioada dintre anii 1840-1880, Ion Heliade-Rădulescu propunea ca model pentru realizarea unității lingvistice și fixarea unor norme comune, investigarea scrierilor religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea, la baza cărora se afla subdialectul muntenesc, întrucât acele scrieri erau caracterizate printr-o unitate lingvistică care putea fi considerată superioară limbii vorbite din secolul al XIX-lea. Astfel, varianta muntenească a

scrierilor religioase a oferit posibilitatea redescoperirii multor termeni latini care nu se mai regăseau în limba acelei perioade. Indicând subdialectul muntenesc ca pe un model demn de luat în considerare în modernizarea limbii române, Heliade-Rădulescu propunea și investigarea termenilor din celelalte regiuni istorice ale Țărilor Române, acest demers fiind continuat de Timotei Cipariu.

Grație corespondenței pe care Heliade-Rădulescu a avut-o cu Constantin Negruzzi, putem afla multe dintre opiniile marelui lingvist muntean în legătură cu unificarea și modernizarea limbii române literare. Ideile sale inovatoare referitoare la modernizarea limbii române mai sunt consemnate și în corespondența cu George Barițiu și Petrache Poenaru și publicate în „Curierul românesc”. În aceste corespondențe el considera că limba română trebuie să fie caracterizată de logică, iar normarea acesteia trebuie să aibă ca fundament patru criterii importante: criteriul latinității formelor, criteriul uzului sau a circulației formelor, criteriul regularității gramaticale și cel al eufoniei. Varianta lingvistică propusă de Heliade-Rădulescu era foarte apropiată de limba actuală, putând fi identificate doar diferențe minore de natură fonetică, variante care au fost promovate și de mișcarea latinistă de la 1848. Dintre aceste diferențieri menționăm formele fonetice de tipul *mâne, câne, pâne, îmblă, împle, dîrege, dîrept, päreche, pärete, rumpe* etc., variante specifice începutului de secol al XIX-lea [Gheție, Mareș, 1974: 180-182]. Aceste forme lingvistice reprezentau un anumit mod de pronunție regional, dar neconform cu evoluția limbii române. Tot în acea perioadă se propunea adoptarea unei ortografii etimologice care ar fi dat astfel posibilitatea fiecărei provincii românești să-și utilizeze pronunția regională, dar o asemenea propunere nu a avut succes.

Gramatica românească reprezintă lucrarea de o importanță primordială a lui Ion Heliade-Rădulescu pentru modernizarea și unificarea limbii române literare. Tipărită la Sibiu în anul 1828, lucrarea a fost elaborată după modelul gramaticii lingvistului francez Charles-Constant Le Tellier, dar prezentându-se problematica specifică limbii române. Această operă s-a impus în foarte scurt timp ca cea mai cunoscută lucrare normativă din Țările Române și i-a adus lingvistului muntean un mare prestigiu, ceea ce a făcut ca ideile sale să fie unanim acceptate de lingviștii vremii și să fie declarat ca întâia personalitate culturală din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Motivul care au stat la baza acestei aprecieri colective și unanime este limbajul terminologic modern folosit de lingvistul muntean (de exemplu, substituirea lexemului *obraș* cu termenul gramatical *persoană*), prezentarea unor modalități de realizare a unității lingvistice precum și claritatea normelor lingvistice expuse. Heliade-Rădulescu era un promotor înverșunat al neologismelor, ridiculizând lingviștii care se opuneau neologismelor și doreau cu orice preț să folosească vocabularul existent al limbii române, prin promovarea unor cuvinte vechi, împreună cu derivatele lor: „Dacă în loc de *persoană* am zice *obraș*, atunci pronumele *personal* ar fi pronume *obrașnic* și *personalitatea* ar deveni *obrașnicie*” [Pușcariu, 1940: 394].

În prefața *Gramaticii românești*, Heliade-Rădulescu propune primele reforme lingvistice, începând cu schimbarea ortografiei și prezentând apoi principalele măsuri lingvistice care ar putea sta la baza modernizării limbii române. O problemă importantă a limbii române din acea perioadă era ortografia folosită în redactarea acesteia. În mod evident caracterele chirilice nu puteau fi folosite pentru redarea unei limbi neolatine care dispunea de propriul său alfabet. Chiar dacă limba română avea deja o tradiție în scrierea sa cu caractere chirilice, Ion Heliade-Rădulescu propunea o reformă radicală a ortografiei, prin înlocuirea caracterelor chirilice cu cele latine. Prin reforma sa, lingvistul muntean își declara și susținerea sa pentru principiul fonetic: „pentru ce să nu scrim după cum pronunțăm, când scrim pentru cei cari trăesc, iar nu pentru cei morți” [Eliad, 1828: XVII].

Reforma radicală ortografică susținută de Heliade-Rădulescu s-a impus în primul rând grație prestigiului său științific și în al doilea rând pentru faptul că Țările Române se aflau la mijlocul secolului al XIX-lea într-un proces intens de evoluție culturală și economică care impunea schimbări radicale la toate nivelurile. Schimbarea ortografică a constat în înlocuirea graduală a alfabetului chirilic cu cel latin, prin prezentarea unui număr de 30 de litere a căror formă a evoluat și s-a schimbat prin intermediul unor alfabetice de tranziție, între 1836 și 1844, apoi în adaptarea literelor la pronunția românească, eliminarea literelor care reprezentau sunete nespecifice limbii române, ci slavonei, precum și abandonarea multora dintre semnele diacritice. Dintre concesiiile făcute de marele filolog vechiului mod de scriere a limbii române în cadrul căruia se folosea un număr mare de semne diacritice, menționăm păstrarea semnului scurtării pentru vocalele *i* sau *e* (*î*, *ê*) precum și apostroful notat pe litera *u* mută la finalul cuvântului [Munteanu, Țăra, 1983: 157]. Însă, în a doua perioadă a activității filologice a lui Heliade-Rădulescu, principiul ortografic inspirat de alfabetul italian a cunoscut multe exagerări, cum ar fi folosirea consoanelor duble sau păstrarea vocalelor finale în cazul adaptării neologismelor.

Măsura lingvistică de schimbare a ortografiei întreprinsă de marele om de cultură muntean a avut un rol atât de important pentru modernizarea limbii române, încât a fost introdusă ca lege de către Alexandru Ioan Cuza, prin obligativitatea scrierii cu litere latine a tuturor documentelor oficiale din Țările Române, începând cu anul 1860. Dar mai trebuie menționat faptul că măsura de introducere a alfabetului latin a provocat numeroase conflicte ideologice referitoare la ortografia fonetică sau etimologizantă a noului alfabet. Aceste dispute lingvistice s-au desfășurat aproape de-a lungul unui secol, cu câteva întreruperi periodice. Adepții ortografiei fonetice, printre care și Heliade-Rădulescu, susțineau că limba trebuie să respecte cât mai riguros corespondența dintre scriere și pronunție, în timp ce adepții scrierii etimologizante susțineau că limba română trebuie să respecte originea latină a lexemelor, prin impunerea unei forme grafice latinizante și păstrarea pronunțării formate în urma multor secole de evoluție lingvistică.

Heliade-Rădulescu a propus și alte forme fonetice importante, mai exact nerecomandarea transformării vocalei *e* în vocala *i*: *carili* în loc de *carele*, *binili* în loc de *binele*, *trii* în loc de *trei*, sau în vocala *ă*: *înțăleg* în loc de *înțeleg*, *iubăsc* în loc de *iubesc*, *galbăn* în loc de *galben*. De asemenea, nu recomanda transformarea diftongului *ea* în vocala *e*: *pre* în loc de *prea*, *me* în loc de *mea*, *pute* în loc de *putea*, iar în morfologie propunea formarea superlativului absolut cu adverbele *foarte* sau *prea*, nu cu adjectivul *tare*, ca în Moldova. Aceste forme lexicale pe care Heliade-Rădulescu le propunea ca nerecomandabile aparțineau subdialectului moldovenesc. Marele lingvist muntean recomanda și folosirea lexemelor care se terminau în sufixele *-ar*, *-or*, după modelul subdialectului muntenesc, în loc de sufixele de tipul subdialectal nordic *-ariu*, *-oriu*, precum și adoptarea unor forme de plural mai scurte: *jurăminte*, *morminte*, *regulamente* în loc de *jurământuri*, *mormânturi*, *regulamenturi*. Prin aceste exemple se demonstrează spiritul intuitiv care l-a caracterizat pe Heliade-Rădulescu, întrucât formele cuvintelor propuse de acesta se regăsesc și în limba română actuală.

Același remarcabil simț lingvistic poate fi notat și în cazul tratării împrumuturilor lexicale, prin recomandarea împrumuturilor de origine latino-romanică, invocându-se principiului necesității, iar forma neologismului trebuia în mod obligatoriu să fie adaptată la specificul limbii române. Astfel, Heliade-Rădulescu recomanda formele lexicale *patriotism* în loc de *patriotismos*, *colegiu*, *privilegiu* în loc de *coleghiu*, *privileghiur*, *ocazie*, *condiție* în loc de *ocaziune*, *condițiune*. Dintre propunerile sale care nu au avut viabilitate în limba română amintim românizarea prefixului neologic *ex-* prin *es-*, probabil pentru simplificarea fonetică a

grupului de consoane [cs]: *espediție*, *escursie* în loc de *expediție*, *excursie* (în acest caz am putea invoca și influența italiană: (*e*).*spedizzone*, *escursione*), apoi conjugarea verbelor după principiul analogiei: *form*, *formi*, *formă* după modelul de conjugare *cânt*, *cânți*, *cântă*. De asemenea, lingvistul muntean propunea o serie de termeni formați prin intermediul prefixelor neologice pe care le numea „prepoziții”: prefixul *re-* poate forma lexemul *resare* de la verbul *sareși* și lexemul *reducere* de la verbul *ducere*; prefixul *con-* poate contribui la formarea lexemelor *concetățean*, *compatriot*, *compățimire* [Munteanu, Țăra, 1983: 165]. Aceste lexeme formate cu ajutorul prefixelor ar fi contribuit, în opinia lingvistului, la formarea limbajului cult al limbii române. În investigațiile sale lingvistice, Heliade-Rădulescu uzitează preponderent de materialul lingvistic oferit de subdialectul muntenesc.

Ion Heliade-Rădulescu a avut capacitatea de a intui esența problemelor cercetate, manifestându-se ca un vizionar și îndeplinind în principate același rol pe care l-a avut Școala Ardeleană în Transilvania. Ideile sale au fost acceptate și îmbrățișate de majoritatea lingviștilor din Țările Române, dovedind nu numai o pregătire filologică desăvârșită, dar și o intuiție lingvistică remarcabilă.

BIBLIOGRAFIE

- Eliad, I., 1828. *Gramatică românească*, Sibiu, p. XVII *apud*, Popovici, D., 1939, *I. Heliade Rădulescu. Opere*, tomul I, Ediție critică de D. Popovici, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Gheție, Ion, Mareș, Al., 1974. *Introducere în filologie românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Heliade-Rădulescu, I., 1939. *Opere*, tomul I, Ediție critică de D. Popovici, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Heliade-Rădulescu, Ion, 1973. *Scrieri lingvistice*, București, Editura Științifică.
- Ivănescu, G., 1989. *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu, Ștefan, Țăra, Vasile D., 1983. *Istoria limbii române literare*, București, Editura didactică și pedagogică.
- Oprea, Ioan, Nagy, Rodica, 2002. *Istoria limbii române literare*, Suceava, Editura Universității.
- Popovici, D., 1939. *I. Heliade Rădulescu. Opere*, tomul I, Ediție critică de D. Popovici, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Pușcariu, Sextil, 1940. *Limba română*, vol. I și II, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.
- Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L., 1971. *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Editura Minerva.